

OCENA WPŁYWU EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU SPOŁECZNEGO NA ROZWÓJ EDUKACJI W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM W LATACH 2007-2013. WYBRANE ASPEKTY

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF EUROPEAN SOCIAL FUND ON THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE LUBELSKIE VOIVODESHIP IN THE YEARS 2007-2013. SELECTED ASPECTS

Ewa Pachowska-Kurzepa^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych

Pachowska-Kurzepa E. (2016), *Ocena wpływu Europejskiego Funduszu Społecznego na rozwój edukacji w województwie lubelskim w latach 2007-2013. Wybrane aspekty*. Rozprawy Społeczne, 2 (10), s. 14-23.

Wkład autorów:

- A. Zaplanowanie badań
- B. Zebranie danych
- C. Dane – analiza i statystyki
- D. Interpretacja danych
- E. Przygotowanie artykułu
- F. Wyszukiwanie i analiza literatury
- G. Zebranie funduszy

Streszczenie

Celem niniejszej pracy jest próba oceny wybranych kluczowych aspektów wpływu Europejskiego Funduszu Społecznego na rozwój edukacji w województwie lubelskim w latach 2007-2013 w ramach komponentu regionalnego Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Ograniczono się do perspektywy finansowej rozpoczynającej w 2007 r., analizą objęto okres do 31 grudnia 2013 r. Jako podstawową metodę badawczą zastosowano analizę treści dokumentów. Najliczniejszą grupę materiałów wykorzystanych w niniejszej pracy stanowią materiały źródłowe, czyli ogólnodostępne, pogrupowane rodzajowo, dokumenty publikowane przez instytucje zajmujące się wdrażaniem Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013 (w tym raporty z badań i sprawozdania). Ponadto, korzystano m.in. z dokumentów programowych, materiałów internetowych oraz opracowań encyklopedycznych. Przedmiot analizy podzielono na krótką charakterystykę obszaru edukacja, typy oraz kluczowe efekty projektów realizowanych w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki w województwie lubelskim. Aspekty wpływu Europejskiego Funduszu Społecznego na obszar edukacji ukazano w obrębie zagadnień: edukacja przedszkolna, kształcenie ogólne oraz kształcenie zawodowe i ustawiczne.

Słowa kluczowe: Europejski Fundusz Społeczny, edukacja, województwo lubelskie, rozwój, perspektywa finansowa 2007-2013

Summary

The purpose of the hereby work is an attempt of assessment of the selected key aspects of the impact of European Social Fund on the development of education in the Lubelskie Voivodeship in the years 2007-2013 in the framework of the regional component of the Operational Programme Human Capital. The authors limited their scope to financial perspective commencing in 2007 and the analysis covered the period from 31 December 2013. As the basic research method an analysis of content of documents was applied. The largest group of materials used in the hereby work is made up of source materials, that is generally available, grouped according to type documents published by institutions dealing with implementation of the Operational Programme Human Capital 2007-2013 (including reports from research and review reports). Furthermore, among others, programme documents, online materials and encyclopaedic elaborations have been used. The subject of analysis was divided into a short characteristics of the area of education, types and key effects of projects realized within the framework of the Operational Programme Human Capital in the Lubelskie Voivodeship. The aspects of the impact of the European Social Fund on the area of education were shown in the scope of the following issues: pre-school education, general education and vocational and continuous training.

Keywords: European Social Fund, education, Lubelskie voivodeship, development, financial perspective 2007-2013

Tabele: 0

Ryciny: 0

Literatura: 24

Otrzymano: 01.12.2015

Zaakceptowano: 17.02.2016

Adres korespondencyjny: Ewa Pachowska-Kurzepa, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych, al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: pachowskae@student.kul.lublin.pl

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wpływ Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) na obszar edukacji jest niezwykle interesującym polem badawczym¹. Rola edukacji jest niekwestionowana nie tylko w życiu każdego człowieka, lecz również istotnie wpływa na rozwój społeczny i gospodarczy państw, ich przyszłość i dobrobyt. Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013 (POKL), współfinansowany ze środków EFS, traktuje edukację jako szczególnie ważny obszar interwencji i współfinansowania. Świadczy o tym chociażby to, że aż trzy z dziewięciu priorytetów merytorycznych Programu są poświęcone tematom związanym z edukacją na różnych płaszczyznach i w różnych jej etapach (Szczegółowy Opis Priorytetów...)².

Edukacja jako obszar interwencji Europejskiego Funduszu Społecznego

Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013 (POKL) określa obszary możliwe do dofinansowania w ramach EFS w Polsce w latach 2007-2013 (w tym typy projektów). Edukacji³ dotyczą Priorytety: III: *Wysoka jakość systemu oświaty*, IV: *Szkolnictwo wyższe i nauka* oraz IX: *Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach* (Program Operacyjny Kapitał Ludzki). Analizując poszczególne obszary wsparcia pod kątem ich ujęcia w ramach poszczególnych priorytetów POKL, należy zwrócić uwagę na szczególną rolę obszaru *edukacja*. Po pierwsze, obszaru tego dotyczy aż trzy z dziewięciu priorytetów POKL, w tym dwa realizowane są na szczeblu centralnym (Priorytet III i IV), natomiast jeden jest wdrażany na szczeblu regionalnym (Priorytet IX). Po drugie, POKL w sposób kompleksowy odnosi się do tego obszaru, koncentrując wsparcie z jednej strony na systemach i strukturach (Priorytet III i IV), a z drugiej na konkretnych osobach bądź instytucjach (Priorytet IX). Dzięki temu przedsięwzięcia realizowane w obszarze oświaty w ramach POKL mają komplementarny wobec siebie charakter⁴, a realizacja działań opiera się na konkretnych projektach⁵ (Program Operacyjny Kapitał Ludzki).

Typy projektów zrealizowanych w obszarze edukacji w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013 w województwie lubelskim

W rozważaniach dotyczących wpływu EFS na rozwój edukacji w woj. lubelskim w perspektywie finansowej 2007-2013 niezbędne jest wskazanie zakresu interwencji w projektach realizowanych w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, współfinansowanego z EFS w Polsce w ramach komponentu regionalnego.

Edukacja przedszkolna była tematem projektów realizowanych w ramach Poddziałania 9.1.1 POKL. Wersja *Szczegółowego Opisu Priorytetów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007 - 2013* z dnia 1 stycznia 2014 r. przedstawia trzy rodzaje przedsięwzięć możliwych do dofinansowania w ramach EFS (w tym dwa typy projektów konkursowych oraz jeden projekt systemowy), tj.: „tworzenie przedszkoli (w tym również uruchamianie innych form wychowania przedszkolnego) w gminach z terenu województwa o najwyższym zapotrzebowaniu na usługi edukacji przedszkolnej (...), wsparcie istniejących przedszkoli (w tym również funkcjonujących innych form wychowania przedszkolnego) w zakresie wygenerowania dodatkowych miejsc przedszkolnych (...), przygotowanie oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych do świadczenia wysokiej jakości usług na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym (...)” (Szczegółowy Opis Priorytetów..., s. 285).

W województwie lubelskim w latach 2008-2013 w ramach Poddziałania 9.1.1 POKL dofinansowano łącznie 157 projektów konkursowych w zakresie edukacji przedszkolnej. Na dzień 31.12.2013 r. wsparcie w ramach 151 projektów (96,18%) uzyskały 342 ośrodki wychowania przedszkolnego, z czego aż 180 punktów przedszkolnych (52,63%) i 88 przedszkoli (25,73%). Tylko 6 spośród 157 projektów (3,82% wszystkich dofinansowanych projektów) dotyczyło realizacji kampanii informacyjno – promocyjnych w zakresie edukacji przedszkolnej. Projekty te wyłoniono do dofinansowania w ramach konkursów ogłaszanych w latach 2008-2009 (Zestawienie dotyczące liczby ośrodków wychowania przedszkolnego, które uzyskały wsparcie w ramach Poddziałania 9.1.1...).

W 2013 r. katalog typów projektów możliwych do realizacji w ramach Poddziałania 9.1.1 został wzbogacony o projekt systemowy 1c) pn.: *Moderнизacja oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych* (Plan Działania na rok 2013...). Celem tego projektu było z jednej strony zwiększenie dostępności edukacji przedszkolnej dla dzieci w wieku 3-4 lata, z drugiej zaś - zwiększenie jakości świadczonych usług edukacyjnych poprzez modernizację i wyposażenie tych oddziałów (Zasady przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych w ramach Poddziałania 9.1.1 PO KL...).

Wsparcie kształcenia ogólnego w województwie lubelskim przebiegało w oparciu o dwa instrumenty, tj. w ramach projektów konkursowych w zakre-

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy końcowej autorki w ramach studiów podyplomowych w zakresie służby publicznej: *Wpływ Europejskiego Funduszu Społecznego na rozwój edukacji w województwie lubelskim w latach 2007-2013*, przygotowanej w 2014 r. na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II pod kierunkiem dr hab. Jadwigi Plewko.

² W niniejszej pracy pominięto m.in. kwestię wydatkowania środków i poziomu kontraktacji ze względu na to, że zakończenie wydatkowania środków w ramach programów operacyjnych z perspektywy 2007-2013 nastąpi, zgodnie z zasadą „n + 2”, 31 grudnia 2015 r. (<http://www.efs.gov.pl/WSTEPDOFUNDUSZEUROPEJSKICH/Strony/Oprogramie.aspx>). Wymaga to odrębnego i bardziej szczegółowego ujęcia.

³ Encyklopedia PWN definiuje edukację jako: „wychowanie, kształcenie; ogół czynności i procesów mających na celu przekazywanie wiedzy, kształtowanie określonych cech i umiejętności” (Encyklopedia PWN).

⁴ Komplementarność w obszarze edukacji jest definiowana jako: „zjawisko wzajemnego uzupełniania się świadomości podejmowanych działań w ramach Priorytetów III i IX POKL poprzez skierowanie wsparcia na ich realizację dla efektywniejszego rozwiązania problemu bądź osiągnięcia założonego celu” (Komplementarność działań..., s. 14).

⁵ Zgodnie z definicją tego słowa, projekt w tym znaczeniu to „zamierzony plan działania, postępowania; pomysł, zamysł” (Słownik języka polskiego).

sie programów rozwojowych szkół prowadzących kształcenie ogólne (Poddziałanie 9.1.2) oraz w ramach projektów systemowych. Te ostatnie zakładały indywidualizację programów nauczania i wychowania uczniów klas I-III szkół podstawowych (Poddziałanie 9.1.2) oraz realizację programów stypendialnych dla uczniów szczególnie uzdolnionych (Poddziałanie 9.1.3) (Szczegółowy Opis Priorytetów...). Wsparcie przejawiało się głównie w dofinansowaniu ze środków EFS tzw. programów rozwojowych szkół prowadzących kształcenie ogólne w ramach projektów konkursowych w Poddziałaniu 9.1.2 POKL. W tym typie projektu mocno akcentowano kompleksowość i trwałość programu. Kompleksowość wynikała z przeprowadzonej diagnozy działalności szkoły. Wieloaspektowe ujęcie problemów szkoły i uczniów miało stanowić podstawę kompleksowych i skutecznych działań, cechujących się trwałością (Szczegółowy Opis Priorytetów...). W definicji programów rozwojowych zwrócono również szczególną uwagę na podejmowanie działań mających na celu rozwój kompetencji kluczowych (70% wszystkich działań merytorycznych podejmowanych w projekcie). Co istotne, w samym opisie istoty programu rozwojowego znalazło się odniesienie do definicji kompetencji kluczowych określonych w *Zaleceniach Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE)* (Szczegółowy Opis Priorytetów...).

W ramach realizacji programów rozwojowych, szkoły i ich uczniowie mogli zostać objęci kompleksowym wsparciem. Z jednej strony istniała możliwość uzyskania dofinansowania z EFS na realizację dla uczniów dodatkowych (w stosunku do podstawy programowej) zajęć, np. dydaktyczno-wyrównawczych i specjalistycznych oraz pozalekcyjnych i pozaszkolnych rozwijających kompetencje kluczowe. Oprócz tego, programy rozwojowe mogły uwzględniać wsparcie w postaci doradztwa i opieki pedagogiczno-psychologicznej dla uczniów wykazujących problemy w nauce lub z innych przyczyn zagrożonych przedwczesnym wypadnięciem z systemu oświaty. Istotną możliwością rozwiązywania problemów edukacyjnych i wychowawczych była również realizacja programów skierowanych do dzieci i młodzieży, które znajdują się poza systemem szkolnictwa podstawowego, gimnazjalnego i ponadgimnazjalnego (przedwcześnie opuszczających system szkolnictwa) umożliwiających ukończenie danego etapu kształcenia oraz kontynuację nauki. Położono również szczególny nacisk na wzmocnienie szkół w realizacji ich zadań związanych z realizacją poradnictwa i doradztwa edukacyjno – zawodowego, umożliwiając im zwiększanie oferty w tym zakresie (np. poprzez tworzenie tzw. szkolnych ośrodków kariery). Programy rozwojowe zakładały również wsparcie szkół w postaci wdrożenia innowacyjnych form nauczania i oceniania o wyższej skuteczności niż formy tradycyjne oraz w zakresie

efektywnego zarządzania placówką oświatową (Szczegółowy Opis Priorytetów...). W latach 2008-2013 programy rozwojowe w ramach Poddziałania 9.1.2 POKL zrealizowało 750 szkół prowadzących kształcenie ogólne z terenu woj. lubelskiego, z czego część szkół zrealizowała więcej niż jeden program rozwojowy (Zestawienie dotyczące liczby szkół (podstawowych, gimnazjów i ponadgimnazjalnych prowadzących kształcenie ogólne), które zrealizowały programy rozwojowe w ramach Poddziałania 9.1.2 PO KL...).

Kolejnym narzędziem wspierania kształcenia ogólnego w woj. lubelskim były projekty systemowe. W przypadku projektów systemowych w zakresie indywidualizacji procesu nauczania i wychowania uczniów klas I-III szkół podstawowych wsparcie dotyczyło jedynie pierwszego etapu edukacyjnego kształcenia ogólnego (czyli klas I-III szkół podstawowych wskazanych w typie projektu). Wsparcie w ramach projektu zakładało z jednej strony realizację zajęć dodatkowych, będących kontynuacją bądź uzupełnieniem indywidualizacji pracy z uczniem w ramach obowiązkowych zajęć edukacyjnych (np. zajęć dla uczniów szczególnie uzdolnionych, zajęć dla uczniów ze specyficznymi trudnościami itd.). Z drugiej strony wsparcie polegało na doposażeniu bazy dydaktycznej szkoły w materiały dydaktyczne oraz specjalistyczny sprzęt niezbędny do przeprowadzenia ww. zajęć (Zasady przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych w zakresie indywidualizacji nauczania...). W woj. lubelskim przeprowadzono dwa nabory projektów systemowych: w 2010 r. oraz 2011 r. W wyniku naboru z 2010 r. podpisano łącznie 177 umów o dofinansowanie projektów systemowych (Ostateczna lista zawartych umów o dofinansowanie projektu w ramach Priorytetu IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach Działanie 9.1 Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług świadczonych w systemie oświaty Poddziałanie 9.1.2 Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszanie różnic w jakości usług edukacyjnych w ramach naboru projektów systemowych w 2010 roku – Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I-III szkół podstawowych...), natomiast w wyniku naboru z 2011 r. podpisano 48 umów o dofinansowanie (Ostateczna lista zawartych umów o dofinansowanie projektu w ramach Priorytetu IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach Działanie 9.1 Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług świadczonych w systemie oświaty Poddziałanie 9.1.2 Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszanie różnic w jakości usług edukacyjnych w ramach naboru projektów systemowych w 2011 roku – Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I-III szkół podstawowych...), co daje łącznie dofinansowanie 225 projektów systemowych. Ponadto, w latach 2008-2013 realizowany

był projekt systemowy w ramach Poddziałania 9.1.3 POKL pn. *Lubelski program pomocy stypendialnej dla uczniów szczególnie uzdolnionych* (<http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=1313>).

Wsparcie kształcenia zawodowego w ramach POKL odbywało się dwutorowo. Z jednej strony to dofinansowanie projektów dotyczących szkół ponadgimnazjalnych prowadzących kształcenie zawodowe (z wyłączeniem szkół dla dorosłych) oraz uczniów tych szkół (w ramach Działania 9.2 POKL). Z drugiej zaś strony to zróżnicowana oferta dla instytucji oraz uczestników kształcenia ustawicznego: wsparcie szkół dla dorosłych, dofinansowanie kształcenia realizowanego w formach szkolnych (w ramach Działania 9.3) oraz pozaszkolnych (Działanie 9.6), a także doskonalenie zawodowe dla nauczycieli i kadr systemu oświaty (w ramach Działania 9.4) (Szczegółowy Opis Priorytetów...).

W przypadku wsparcia dla szkół prowadzących kształcenie zawodowe przewidziano, podobnie jak i dla szkół prowadzących kształcenie ogólne, wsparcie w postaci programów rozwojowych (Szczegółowy Opis Priorytetów...). Ten typ projektu realizowano w latach 2009–2012 w Działaniu 9.2 POKL również w postaci projektu systemowego (Plan działania na rok 2011...). Łącznie w ramach projektów konkursowych w Działaniu 9.2 POKL 185 szkół i placówek kształcenia zawodowego wdrożyło programy rozwojowe (przy czym część szkół i placówek wdrożyła więcej niż jeden program) (Zestawienie dotyczące liczby szkół i placówek kształcenia zawodowego, które wdrożyły programy rozwojowe w ramach Działania 9.2 PO KL...). Zakres wsparcia w ramach Działania 9.2 uległ częściowej modyfikacji na przestrzeni wdrażania Programu. Zrezygnowano z realizacji projektów badawczych na rzecz projektów zakładających współpracę szkół i placówek prowadzących kształcenie zawodowe z pracodawcami w zakresie organizacji staży i praktyk dla uczniów (łącznie z pokryciem kosztów opiekuna stażu) oraz w zakresie przygotowania zawodowego pracownika młodocianego (nauka zawodu bądź przyuczenie do wykonywania określonej pracy) (Szczegółowy Opis Priorytetów...).

W zakresie wsparcia kształcenia ustawicznego w woj. lubelskim możliwe do realizacji typy projektów zakładały początkowo jedynie dofinansowanie formalnego kształcenia ustawicznego realizowanego w formach szkolnych, szkół dla dorosłych, kampanii informacyjnych odnośnie korzyści płynących z uczenia się przez całe życie, a także formalnego potwierdzania kwalifikacji nabytych w ramach kształcenia pozaszkolnego i nieformalnego (w ramach Działania 9.3) oraz wsparcie doskonalenia zawodowego nauczycieli i kadr oświaty (w ramach Działania 9.4). Od 2009 r. zrezygnowano z realizacji kampanii informacyjno – promocyjnych w Działaniu 9.3, natomiast w 2012 r. zastąpiono je Działaniem 9.6. Przewidziano wsparcie zarówno w postaci dofinansowania kształcenia ustawicznego w formach szkolnych (Poddziałanie 9.6.1), jak i pozasz-

kolnych w zakresie szkoleń ICT oraz językowych (Poddziałanie 9.6.2) (Szczegółowy Opis Priorytetów...). Założono również realizację pilotażowych projektów w zakresie tzw. brokeringu edukacyjnego (w ramach Poddziałania 9.6.3), tj. diagnozowanie potrzeb edukacyjnych osób dorosłych nieuczestniczących aktywnie w kształceniu ustawicznym ze względu na bariery w dostępie do tego kształcenia, a także pomoc w wyborze adekwatnej do potrzeb oferty kształcenia ustawicznego (Zasady pilotażowego uruchomienia i realizacji usług doradczych w zakresie kształcenia formalnego i pozaszkolnego osób dorosłych...).

Od 2008 r. podpisano ogółem 41 projektów na realizację działań w zakresie formalnego kształcenia ustawicznego w formach szkolnych w ramach Działania 9.3. W kwestii wsparcia kształcenia ustawicznego kadr oświaty, od 2008 r. podpisano 97 umów o dofinansowanie na realizację projektów w zakresie szkoleń oraz kursów kwalifikacyjnych i doskonalących dla nauczycieli oraz pozostałych pracowników oświaty (w tym kadry zarządzającej oświatą) w ramach Działania 9.4. Wsparcie to w woj. lubelskim obejmowało od 2011 r. wyłącznie tzw. formy krótkie, czyli obejmujące min. 48 godzin szkoleniowych oraz trwające nie dłużej niż 1 rok, a wcześniej również studia wyższe oraz podyplomowe. Po zaprzestaniu realizacji Działania 9.3, w ramach Poddziałania 9.6.1 o tożsamym zakresie interwencji, nie udało się wyłonić do dofinansowania żadnego projektu. Natomiast w latach 2012–2013 podpisano aż 48 umów o dofinansowanie w ramach Poddziałania 9.6.2, zakładającego kształcenie pozaszkolne w zakresie szkoleń ICT i językowych. Do realizacji wyłoniono również dwa pilotażowe projekty z Poddziałania 9.6.3 – jeden realizowany na terenie powiatu chełmskiego (ziemskiego), drugi zaś na terenie Miasta Lublin (powiat grodzki). Oprócz powyższych form na uwagę zasługują również projekty realizowane w ramach Działania 9.5 POKL (151 projektów dofinansowanych w latach 2007–2011). (<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/55/>)

Efekty projektów realizowanych w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013 w woj. lubelskim

Wpływ EFS na rozwój edukacji w woj. lubelskim przejawiał się w trzech głównych obszarach: w rozwoju edukacji przedszkolnej, w rozwoju kształcenia ogólnego oraz kształcenia zawodowego i ustawicznego. W przypadku edukacji przedszkolnej najbardziej jest to widoczne we wzroście wskaźnika upowszechnienia edukacji przedszkolnej w regionie. W 2007 r. wskazywano go na poziomie 30%, co w porównaniu ze skalą krajową nie było jeszcze rażącą dysproporcją (w kraju wynosił on 38%), ale w porównaniu do średniej w UE kształtującej się na poziomie powyżej 70%, było poziomem alarmującym do podejmowania działań (Plan działania na lata 2007–2008..., s. 7). Wystarczy wspomnieć,

że pod koniec okresu programowania 2007-2013 wskaźnik upowszechniania edukacji przedszkolnej wśród dzieci 3-4 letnich (czyli grupy dzieci nieobjętej obowiązkowym wychowaniem przedszkolnym) w Polsce wynosił 58%, natomiast w województwie lubelskim ten wskaźnik wynosił 52,1% (Wstępny projekt Regionalnego Programu Operacyjnego..., s. 11). Zatem można stwierdzić, że w kwestii wskaźnika upowszechniania edukacji przedszkolnej nastąpił istotny skok wartości wskaźnika (z 30% w 2007 r. do nieco ponad 50% w roku 2013). Przy takim wzroście wskaźnika kluczowa wydaje się jednak kwestia trwałości utworzonych ośrodków wychowania przedszkolnego. Pojawia się również pytanie, na ile zmiana ta jest spowodowana właśnie za sprawą środków EFS.

Przeprowadzone w 2012 r. badanie ewaluacyjne dotyczące ośrodków wychowania przedszkolnego utworzonych w ramach EFS wykazało, że wpływ realizacji projektów z Poddziałania 9.1.1 PO KL na wzrost wskaźnika upowszechniania edukacji przedszkolnej (średnia dla lat 2008-2011) w woj. lubelskim wyniósł aż 3,4% (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 45). Z przedstawionego raportu wynika, że odsetek liczby dzieci w wieku 3-5 lat uczęszczających do placówek wychowania przedszkolnego w roku 2008/2009 osiągnął w woj. lubelskim trzeci z najniższych wyników w kraju i wynosił 43,40%, natomiast pod względem liczby dzieci w wieku 3-5 lat nieobjętych edukacją przedszkolną lubelskie plasowało się na 6. miejscu w kraju (34 836 dzieci) (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 66-67). Z badania wynika, że projekty w zakresie upowszechniania edukacji przedszkolnej realizowane w ramach Poddziałania 9.1.1 PO KL znacząco wpłynęły na zmniejszenie nierówności w dostępie do edukacji przedszkolnej w Polsce, a tym samym osiągnięcie celu POKL w tym zakresie (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 3). Podkreślono również wysoką trwałość ośrodków wychowania przedszkolnego w realizowanych projektach, na co z pewnością wpływ miały kryteria wyboru projektów (kryteria dostępu) obligujące Wnioskodawców do utrzymania trwałości utworzonych ośrodków bądź realizowanych w ramach projektów form wsparcia po zakończeniu okresu realizacji projektu. Za najbardziej trwałe formy uznano przedszkola (87,5%), a trwałość innych form wychowania przedszkolnego oszacowano na poziomie 65%. Za najmniej trwałe formy uznano zaś dodatkowe grupy przedszkolne (57,6%) (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 4). Średnia trwałość tworzonych w ramach Poddziałania 9.1.1 POKL ośrodków wychowania przedszkolnego (w odniesieniu do wszystkich form edukacji przedszkolnej) została oszacowana w woj. lubelskim wysoko, bo aż na poziomie 78% (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 85).

Z drugiej strony realizacja projektów w ramach Poddziałania 9.1.1 POKL pozwoliła na realizację zajęć specjalistycznych, np. z psychologiem czy logopedą,

do których bez wsparcia projektowego dzieci (szczególnie pochodzące z obszarów wiejskich) nie miałyby dostępu. Podkreślono również, że realizacja projektów w ramach Poddziałania 9.1.1 POKL przyczyniła się do poprawy infrastruktury ośrodków wychowania przedszkolnego (np. łazienek, wyposażenia sali zabaw), a także dostosowania jej do potrzeb osób niepełnosprawnych. Podkreślono również duży zakres świadczonych usług edukacyjnych przez utworzone w ramach projektów ośrodki wychowania przedszkolnego oraz ich wysoką jakość (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 33).

Projekty w zakresie upowszechniania edukacji przedszkolnej miały wpływ nie tylko na przygotowanie dzieci w wieku 3-6 do dalszych etapów edukacji szkolnej. Jak pokazują wyniki badań, sytuacja na rynku pracy ok. 70% rodziców dzieci uczęszczających w edukacji przedszkolnej w ramach utworzonych w projektach POKL ośrodków uległa zmianie (19% rodziców powróciło do pracy, blisko 17% podniosło kwalifikacje zawodowe, 11,5% zwiększyło wymiar czasu pracy). Zmiana ta nie dokonała się jednak wyłącznie za sprawą projektów EFS (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 80).

Wyniki przeprowadzonego badania ewaluacyjnego ukazały jednak „białe plamy” w zakresie edukacji przedszkolnej (gminy, w których nie ma żadnego przedszkola, bądź wskaźnik upowszechniania edukacji przedszkolnej jest niższy od średniej wojewódzkiej). Stwierdzono również istotne potrzeby w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli wychowania przedszkolnego, których nie można było zaspokoić w ramach Poddziałania 9.1.1 POKL (Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego..., s. 62).

Działania w ramach EFS znacząco przyczyniły się zatem do wzrostu upowszechniania edukacji przedszkolnej. Rezultatem tego było nie tylko zwiększenie liczby ośrodków i miejsc przedszkolnych, lecz także zmiana sytuacji życiowej oraz zawodowej rodziców dzieci w wieku przedszkolnym. Jednocześnie, projekty współfinansowane z EFS ujawniły bariery, których zniwelowanie stanowi wyzwanie w kolejnej perspektywie finansowej.

Trudno jest ocenić rzeczywisty wpływ EFS na rozwój kształcenia ogólnego. W pierwszym półroczu 2013 r. poziom wskaźnika odnoszącego się do liczby szkół prowadzących kształcenie ogólne, które zrealizowały programy rozwojowe wynosił 57,24% (708 szkół na zakładanych 1237), przy czym na obszarach miejskich były to 224 szkoły (105,16% w stosunku do wartości docelowej), natomiast na obszarach wiejskich 484 szkoły (47,27% wartości docelowej). W 577 szkołach podstawowych zrealizowano projekty systemowe w zakresie indywidualizacji programów nauczania i wychowania uczniów klas I-III, co stanowi 84,73% zakładanej wartości docelowej (681) (Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego..., s. 22). W ramach projektu systemowego *Wyrównanie*

szans edukacyjnych uczniów poprzez dodatkowe zajęcia rozwijające kompetencje kluczowe - *Zagrajmy o sukces* (Poddziałanie 9.1.2) wsparciem objęto 2800 uczniów gimnazjów, a programy rozwojowe w ramach tego projektu zrealizowało 49 szkół w regionie. Natomiast w ramach projektu systemowego *Lubelski program pomocy stypendialnej dla uczniów szczególnie uzdolnionych* (Poddziałanie 9.1.3) zrealizowano m.in. 652 indywidualne plany rozwoju edukacyjnego oraz wypłacono tyleż samo stypendiów dla uczniów szczególnie uzdolnionych (66,67% wartości docelowej) (Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego..., s. 44-45).

Powyższe dane nie wskazują na efektywność programów rozwojowych w zakresie chociażby rozszerzenia oferty edukacyjnej szkół, polepszenia jakości kształcenia, poprawy efektów kształcenia widocznych w poziomie zdawalności egzaminów zewnętrznych. Pokazują to przeprowadzone badania jakościowe. Wnioski z badania ewaluacyjnego projektów realizowanych w ramach Poddziałania 9.1.2 POKL w woj. lubelskim, przeprowadzonego w dniach 02.09.2013 r. – 10.11.2013 r. przez Pracownię Badań i Doradztwa „Re-Source” Korczyński, Sarapata sp. j., na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego w Lublinie, wydają się raczej optymistyczne jeśli chodzi o pożądany kierunek rozwoju kształcenia ogólnego w regionie osiągnięty przy wsparciu z EFS. Zasygnalizowano w nim istotne tło zmian w kształceniu. Z jednej strony - ogólnokrajową tendencją dotyczącą spadku średniej liczby uczniów w latach 2007 – 2012 (zwłaszcza w gimnazjach oraz liceach ogólnokształcących). Z drugiej strony - stosunkowo małą liczebność kadry dydaktycznej w przeliczeniu na placówkę w szkołach regionu (pomimo wzrostu liczby etatów w latach 2007-2012). (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół...).

Z badania wynika, że szkoły (beneficjenci projektów) nad wzmocnianie potencjału własnej kadry dydaktycznej, przedkładały kwestię doposażenia bazy dydaktycznej oraz realizację zajęć dodatkowych, a zatem wsparcie uczniów. Było to widoczne w realizowanych projektach: w ponad 80% przebadanych projektach dominowała realizacja zajęć pozalekcyjnych, w tym artystycznych oraz dydaktyczno - wyrównawczych, wśród których najczęstszymi przedmiotami były: matematyka, język polski oraz język angielski. Połowa przebadanych szkół realizowała w ramach projektów poradnictwo i doradztwo edukacyjno-zawodowe, a niewiele mniej doradztwo i opiekę psychologiczno-pedagogiczną dla uczniów z problemami w nauce. Stwierdzono również, że szkoły objęte wsparciem projektowym różnią się, w stosunku do szkół nieobjętych projektami, w zakresie audiowizualnego wyposażenia sal lekcyjnych. Szkoły, które zrealizowały programy rozwojowe, są w tym zakresie lepiej wyposażone. Zaobserwowano w badaniu, że „powszechnym wynikiem” realizacji programów rozwojowych jest trwałe (bo co naj-

mniej 5 – letnie) rozszerzenie bazy dydaktycznej (np. o sprzęt komputerowy, oprogramowanie, tablice interaktywne, pomoce dydaktyczne z zakresu przedmiotów matematyczno – przyrodniczych) (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół..., s. 6-8).

Rozszerzenie oferty edukacyjnej w wyniku realizacji projektu zadeklarowała zdecydowana większość przebadanych szkół, dodatkowo podnosząc trwałość tej oferty (m.in. w kontekście zajęć dodatkowych i pozalekcyjnych) w okresie 5 letnim bądź dłuższym od momentu zakończenia okresu realizacji projektu. Co istotne, połowa respondentów podkreśliła brak możliwości realizacji tych działań w przypadku braku wsparcia projektowego. Jedynie 1/3 szkół deklaruje możliwość realizacji przedsięwzięć w zakresie tożsamym z projektowym podkreślając, że dzięki projektom udało się je wykonać szybciej. Badanie pokazało również, że w żadnej ze szkół nie byłoby możliwe zrealizowanie działań w takim zakresie i terminie, jak to zrealizowano w ramach programu rozwojowego w POKL (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół..., s. 8).

Z badania wynika jeszcze jeden wniosek. Oto w dalszym ciągu szkoły i placówki kształcenia ogólnego (zarówno objęte dotychczas wsparciem projektowym, jak i nim nieobjęte) potrzebują wsparcia w zakresie infrastruktury (w tym doposażenia bazy dydaktycznej). Działania szkół są zorientowane na zakupy sprzętu i wyposażenia, a dopiero później planowanie zajęć, w których ów sprzęt mógłby zostać wykorzystany (logika projektowa zaś nakazuje zgoła odwrotną kolejność przy planowaniu działań) (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół..., s. 39).

Zauważono również wzrost wiedzy i umiejętności kadry dydaktycznej oraz wzrost dostępności nowoczesnych pomocy dydaktycznych. Jednakże, jeśli chodzi o wsparcie dla uczniów przedwcześnie opuszczających system oświaty, to zarówno w grupie szkół objętych, jak i nieobjętych projektami z Poddziałania 9.1.2 POKL sytuacja jest porównywalna, czyli w dalszym ciągu stanowi to obszar problemowy (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół..., s. 70).

Stwierdzono, że uczniowie objęci wsparciem projektowym w ramach Poddziałania 9.1.2 częściej niż pozostali wyrażają chęć uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych (w szczególności w zakresie matematyki i języków obcych) (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół..., s. 6). Niepokojące jest jednak to, że niezależnie od obecności wsparcia projektowego w latach 2008-2012 nastąpił spadek średnich wyników egzaminów zewnętrznych, co autorzy raportu wyjaśniają wzrostem trudności egzaminów pomiędzy 2008 a 2012 rokiem (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie progra-

mów rozwojowych szkół..., s. 81-82). Jednakże taka sama tendencja, zarówno w szkołach realizujących projekty w ramach EFS, jak i nimi nieobjętych, może wskazywać na to, że wsparcie projektowe zostało zaplanowane nieadekwatnie do potrzeb i realnej diagnozy problemów szkoły i jej uczniów. Stąd niska skuteczność projektów w odniesieniu do wyników egzaminów zewnętrznych, pomimo subiektywnego przekonania badanych o wysokiej efektywności programów rozwojowych (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół..., s. 8). Autorzy raportu za najistotniejsze rezultaty realizowanych projektów uznali rozwój kompetencji, wzrost wiedzy i umiejętności uczniów szkół objętych wsparciem (co jest również wyznacznikiem poprawy jakości świadczonych przez szkoły usług edukacyjnych). Podkreślono także walory zindywidualizowanej pracy z uczniem podczas zajęć projektowych, włączanie uczniów do planowania założeń projektowych oraz możliwość kontynuowania działań projektowych po zakończeniu jego realizacji (Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół..., s. 68).

Powyższe dane wskazują na kilka istotnych zmian, które nastąpiły pod wpływem wsparcia z EFS w kształceniu ogólnym w woj. lubelskim. Po pierwsze, zaistniały zmiany w świadomości uczestników oraz innych interesariuszy realizowanych projektów (np. kadry zarządzającej oświatą, nauczycieli, rodziców). Po drugie, rozwój kształcenia ogólnego odbywa się na wielu płaszczyznach. Z jednej strony jest to rozwój rozumiany jako zwiększenie jakości usług edukacyjnych świadczonych przez szkoły. Jest to możliwe dzięki istotnemu doposażeniu bazy dydaktycznej szkół, wprowadzenia innowacyjnych metod nauczania i oceniania, cechujących się wyższą skutecznością niż formy tradycyjne. Ponadto, ów wzrost jakości jest również wynikiem zmian, jakie zaszły w sposobie zarządzania placówkami oświatowymi (np. poprzez pracę metodą projektową), w świadomości kadr oświaty (podnoszenie konkurencyjności szkół) oraz nabywania doświadczenia w aplikowaniu o środki i w realizacji projektów przez samych nauczycieli (dla których projekty z EFS stały się szansą na wyposażenie sobie stanowiska pracy bądź zdobycie dodatkowej pracy przy zarządzaniu projektami). Konkurowanie o środki z EFS uruchomiły inicjatywność drzemającą w szkołach – nie tylko w jej kadrze, lecz również w uczniach, którzy niejednokrotnie partycypowali w opracowywaniu założeń projektów. Po trzecie, zmiana dotyczy w równym stopniu szkoły, co i jej uczniów, którzy dzięki projektom otrzymali szansę na wszechstronny rozwój. Warta podkreślenia jest trwałość programów rozwojowych, dzięki czemu istnieje szansa na utrzymanie tendencji rozwojowych zarówno w odniesieniu do szkół, jak i uczniów.

W przypadku oferty kształcenia zawodowego i ustawicznego, jej dostosowanie do wymogów rynku pracy są kluczowymi kwestiami wpływającymi na aktywność zawodową, ścieżkę kariery oraz dal-

sze losy edukacyjne uczniów i słuchaczy. W związku z tym, że istotnym problemem jest brak adekwatności kształcenia zawodowego do wymogów regionalnego i lokalnego rynku pracy, szczególnie nacisk położono na realizację wskaźników w zakresie współpracy szkół i placówek z przedsiębiorcami we wdrażaniu programów rozwojowych. Wskaźnik dotyczący liczby szkół i placówek, które prowadziły taką współpracę w I. półroczu 2013 r. kształtował się na poziomie 76,13%: wsparciem objęto 118 szkół na zakładanych 155 do osiągnięcia do końca okresu programowania (Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego..., s. 23). Wartość wskaźnika może wynikać z niewielkiego zainteresowania wnioskodawców oraz przedsiębiorców realizacją tego typu projektów (ze względu m.in. na brak standardów takiej współpracy), co zostało podniesione w sprawozdaniu (Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego..., s. 23). Przeprowadzone w terminie październik - listopad 2011 r. badanie ewaluacyjne *Ocena barier w zakresie aplikowania i realizacji projektów w ramach Działania 9.2 PO KL* miało na celu zbadanie przyczyn tego problemu. Okazuje się, że blisko 90% badanych szkół deklarowała współpracę z przedsiębiorcami (we wszystkich badanych przypadkach w zakresie praktyk zawodowych, rzadziej nawiązywano stałą współpracę, 11,4% przypadków współpracy dotyczyło tworzenia programów kształcenia w zawodzie, natomiast 6,9% dotyczyło wsparcia finansowego dla szkół), z czego jedynie 9,2% zdecydowała się na wspólne aplikowanie o środki w ramach EFS (przy czym chęć aplikowania o środki deklarowało aż 51% badanych przedsiębiorstw) (Badanie ewaluacyjne pn. „Ocena barier w zakresie aplikowania...”, s. 5 - 6).

Z przytoczonych powyżej badań wynika, że głównym problemem szkół prowadzących kształcenie zawodowe jest nawiązanie z pracodawcami współpracy wykraczającej poza obowiązkowe dla uczniów praktyki zawodowe. Zbyt mały jest wpływ pracodawców na programy kształcenia w zawodzie, co skutkuje niedostosowaniem oferty do wymogów rynku pracy oraz koniecznością przyuczania do zawodu absolwentów szkół, którzy teoretycznie zdobyli już zawód. Co ciekawe, większość przedsiębiorców deklaruje chęć wspólnego ze szkołami aplikowania o środki EFS i realizację projektów. W tym wypadku widoczna jest rażąco niska aktywność szkół w podejmowaniu wspólnie z pracodawcami działań wykraczających poza obowiązkowy zakres kształcenia.

Kształcenie zawodowe to nie tylko nauka w szkołach ponadgimnazjalnych zawodowych, lecz również w ramach formalnego i pozaformalnego kształcenia ustawicznego, czyli uczenia się przez całe życie (zarówno w ramach tzw. szkół dla dorosłych i szkół policealnych, jak również doskonalenie w postaci szkoleń i kursów). W województwie lubelskim zakładano objęcie w latach 2007-2013 wsparciem w jego ramach docelowo 8780 osób dorosłych. Ze sprawozdania okresowego za I. półrocze 2013 r. przedsta-

wionego przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie wynika, że wsparciem objęto 1 732 osoby, co stanowi 19,73% wartości stopnia realizacji wskaźnika na lata 2007-2013 (z czego 50,92% stanowią kobiety). Wśród przyczyn niskiego stopnia realizacji wskaźnika wskazano m.in. niewielkie zainteresowanie wsparciem w ramach Działania 9.3 POKL, a także korzystanie przez zatrudnione osoby dorosłe raczej z oferty kształcenia pozaformalnego oferowanego w ramach Poddziałania 8.1.1 w ramach wspierania przedsiębiorstw oraz ich pracowników (Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego..., s. 21).

W porównaniu do powyższego ogólnego udziału osób dorosłych w kształceniu ustawicznym, bardzo korzystnie kształtował się udział nauczycieli w doskonaleniu zawodowym (121,55% wartości docelowej do połowy 2013 r.). Jednakże dużo niższy poziom wskaźnika (88,61%) osiągnięto w odniesieniu do uczestnictwa w doskonaleniu zawodowych w formach krótkich w przypadku nauczycieli z terenów wiejskich, najniższy zaś w odniesieniu do nauczycieli kształcenia zawodowego (19,61%). Należy zauważyć, że wskaźnik mierzył jedynie fakt uczestnictwa w doskonaleniu w formach krótkich (Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego..., s. 25-26).

Z powyższych kwestii wynika kilka wniosków. Istotną barierą w rozwoju kształcenia zawodowego jest niska aktywność szkół w tym zakresie oraz stosunkowo niewielki wpływ pracodawców na programy kształcenia w zawodzie. Kolejną kwestią jest nadal niezadawalający udział osób dorosłych w kształceniu ustawicznym oraz jakość tego kształcenia i porównywalność standardów (różnorodność certyfikatów). Trudno jest zatem ocenić wpływ EFS na rozwój kształcenia ustawicznego. Z jednej strony brak jest danych dotyczących jakości i efektywności takiego kształcenia w odniesieniu do poszczególnych jego form (szkolnych, pozaformalnych, potwierdzania kwalifikacji nabytych w sposób pozaformalny i nieformalny). Z drugiej strony, wpływ projektów realizowanych z EFS był znaczący, jeżeli chodzi o obniżenie niedoskonałości i mankamentów systemu kształcenia ustawicznego, a w szczególności weryfikacji efektów tego kształcenia.

Podsumowanie

Podsumowując można stwierdzić, że EFS miał istotny wpływ na wzrost jakości usług edukacyjnych świadczonych w województwie lubelskim. Wpływ funduszu nie ograniczał się przy tym do szkół i ośrodków wychowania przedszkolnego, lecz dotyczył również dzieci w wieku przedszkolnym, uczniów oraz ich rodziców. Ponadto, w przypadku kadr oświaty, EFS w znaczącym stopniu wpłynął na ich doskonalenie zawodowe, a poprzez fakt realizacji przez te kadry projektów edukacyjnych w ramach POKL – również na ich kreatywność, inicjatywność i pozyskanie nowych, cennych doświadczeń

zawodowych. W obszarze kształcenia zawodowego i ustawicznego środki z EFS zainicjowały pewne zmiany, np. dotyczące bliższej i szerszej współpracy szkół prowadzących kształcenie zawodowe z pracodawcami oraz w zakresie promocji idei uczenia się przez całe życie. Już sam początek zmian jest korzyścią, aczkolwiek nieadekwatną do założeń. Niestety, w tym obszarze nie wszystkie problemy udało się rozwiązać bądź zminimalizować, a kwestie te pozostaną wyzwaniem w rozpoczynającej się właśnie nowej perspektywie finansowej 2014-2020. Zatem korzyścią z realizacji projektów w zakresie kształcenia ustawicznego jest szczegółowa identyfikacja obszaru dla przyszłych interwencji projektowych.

Literatura⁶:

Akty prawne i dokumenty programowe:

1. Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, *Szczegółowy Opis Priorytetów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007 – 2013*, Warszawa, 1 stycznia 2014 r., <https://portal.uw.edu.pl/documents/5764869/11142475/SzOP_PO_KL_1_stycznia_2014.pdf>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).
2. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, *Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Warszawa, 19 lipca 2013 r., <http://bwr.uw.edu.pl/documents/5764869/11142475/PO_KL_+2013_082013_p.pdf>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).
3. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, *Zasady pilotażowego uruchomienia i realizacji usług doradczych w zakresie kształcenia formalnego i pozaformalnego osób dorosłych w ramach Poddziałania 9.6.3 POKL*, Warszawa, 12 lipca 2012 r., <<http://www.efs.2007-2013.gov.pl/Dokumenty/Lists/Dokumenty%20programowe/Attachments/144/brokering.pdf>>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).
4. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, *Zasady przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych w ramach Poddziałania 9.1.1 PO KL w zakresie przygotowania oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych do świadczenia wysokiej jakości usług na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa, 3 lipca 2013 r., <https://efs.men.gov.pl/images/Aktualnosci/zas_proj_systemowe_911_pokl_03.07.2013_ostateczna.pdf>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).
5. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, *Zasady przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych w zakresie indywidualizacji nauczania realizowanych przez organy prowadzące szkoły w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, Warszawa, 1 stycznia 2012 r., <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/264/>>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).

⁶ Po 1 stycznia 2016 r. przywołane pozycje literatury ze strony: www.efs.lubelskie.pl dostępne są na stronie archiwalnej: <http://archiwum.efs.lubelskie.pl/>. Zob. <http://archiwum.efs.lubelskie.pl/front/page/get/54/news_id:1509/>, data dostępu: 16.05.2016 r.

Materiały źródłowe:

1. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, *Ostateczna lista zawartych umów o dofinansowanie projektu w ramach Priorytetu IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach Działanie 9.1 Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług świadczonych w systemie oświaty Poddziałanie 9.1.2 Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszanie różnic w jakości usług edukacyjnych w ramach naboru projektów systemowych w 2010 roku – Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I-III szkół podstawowych w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, Lublin, 21 czerwca 2011 r., <http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/55//konkurs_id:64/etap_id:8/>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
2. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, *Ostateczna lista zawartych umów o dofinansowanie projektu w ramach Priorytetu IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach Działanie 9.1 Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług świadczonych w systemie oświaty Poddziałanie 9.1.2 Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszanie różnic w jakości usług edukacyjnych w ramach naboru projektów systemowych w 2011 roku – Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I-III szkół podstawowych w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, Lublin, 2 lipca 2012 r., <http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/55//konkurs_id:95/etap_id:8/>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
3. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, *Plan działania na lata 2007 – 2008. Priorytet IX PO KL – Województwo Lubelskie*, <<http://efs.lubelskie.pl/front/page/get/204/>>, (data dostępu: 05.02.2014 r.).
4. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, *Plan działania na rok 2011. Priorytet IX. Województwo Lubelskie*, <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/259/>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
5. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, *Plan Działania na rok 2013. Priorytet IX. Województwo Lubelskie*, lipiec 2013, <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/384/>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
6. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, *Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013, Sprawozdanie okresowe za I. półrocze 2013 r.*, <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/403/>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
7. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Regionalnego Programu Operacyjnego, *Wstępny projekt Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014 -2020*, Maj 2013 r., <http://rpo.lubelskie.pl/strona-141-wstepny_projekt_nowego_regionalnego.html>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).
8. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, Oddział Wdrażania Priorytetu IX POKL, *Zestawienie dotyczące liczby ośrodków wychowania przedszkolnego, które uzyskały wsparcie w ramach Poddziałania 9.1.1, stan na 31.12.2013 r. (na podstawie wniosków o dofinansowanie projektów)*, <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/299/>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
9. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, Oddział Wdrażania Priorytetu IX POKL, *Zestawienie dotyczące liczby szkół i placówek kształcenia zawodowego, które wdrożyły programy rozwojowe w ramach Działania 9.2 PO KL opracowane przez Oddział Wdrażania Priorytetu IX POKL, wg stanu na dzień 31 grudnia 2013 r. (na podstawie wniosków o dofinansowanie realizacji projektów)*, <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/301/>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
10. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, Oddział Wdrażania Priorytetu IX POKL, *Zestawienie dotyczące liczby szkół (podstawowych, gimnazjów i ponadgimnazjalnych prowadzących kształcenie ogólne), które zrealizowały programy rozwojowe w ramach Poddziałania 9.1.2 PO KL, opracowane przez Oddział Wdrażania Priorytetu IX POKL, wg stanu na dzień 31 grudnia 2013 r. (na podstawie wniosków o dofinansowanie projektów)*, <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/300/>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).

Raporty:

1. Biostat, *Badanie ewaluacyjne pn. „Ocena barier w zakresie aplikowania i realizacji projektów w ramach Działania 9.2 PO KL”*, <<http://efs.lubelskie.pl/front/page/get/289/>>, (data dostępu: 05.02.2014 r.).
2. InfoAudit Sp. z o. o., *Komplementarność działań realizowanych w obszarze oświaty w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Raport końcowy*, <https://www.ewaluacja.gov.pl/Wyniki/Documents/6_113.pdf>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).
3. Ośrodek Ewaluacji Sp. z o.o., *Ocena ośrodków wychowania przedszkolnego utworzonych lub wspar-*

tych ze środków finansowych EFS w ramach Poddziałania 9.1.1 POKL. Raport końcowy, Warszawa, 10 grudnia 2012 r., <https://www.ewaluacja.gov.pl/Wyniki/Documents/Ocena_osrodkow_wychowania_przedszkolnego_9_1_1_PO_KL_5022013.pdf>, (data dostępu: 26.11.2015 r.).

4. Pracownia Badań i Doradztwa "Re-Source" Korczyński Sarapata sp.j., *Analiza potrzeb i barier organów prowadzących w zakresie programów rozwojowych szkół i placówek prowadzących kształcenie ogólne w ramach Poddziałania 9.1.2 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki w województwie lubelskim. Raport końcowy*, <<http://efs.lubelskie.pl/front/page/get/289/>>, (data dostępu: 05.02.2014 r.).

Opracowania:

1. *Encyklopedia PWN*, <<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3896542/edukacja.html>>, (data dostępu: 27.01.2014 r.)
2. *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN S.A., <<http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=49212>>, (data dostępu: 26.01.2014 r.).

Materiały internetowe:

1. <<http://www.efs.gov.pl/WSTEPDOFUNDUSZY-EUROPEJSKICH/Strony/Oprogramie.aspx>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
2. <<http://www.efs.lubelskie.pl/front/page/get/55/>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).
3. <<http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=1313>>, (data dostępu: 04.02.2014 r.).